

Vörös Ferenc, Családnév kutatások Szlovákiában Szociolingvisztikai tanulmány négy település családnévhasználatának tükrében – Balony, Diósförgepatony, Kiscétény, Nagycétény

Csallóközi Kiskönyvtár. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004. 592 lap, 71 diagram + mellékletek

A harminckötetesre tervezett könyvsorozat újabb kiadványát veheti kezébe az olvasó. A pozsonyi Kalligram kiadó ezúttal is – nevéhez híven – díszesen és szép betűtípussal nyomtatott kötettel lepte meg a téma iránt érdeklődőket, a szlovákiai magyarokat, illetve a névtan szakembereket. Ahogy a fülszöveg írja: „A csallóköziek az 1990-es évekig ritkán fordulhattak múltjuk felé; a huszadik század minden évtizedében új történelmi, gazdasági, nemzeti, nyelvi, világszemléleti, családi és létdrámák küszöbére sodorta őket...” VÖRÖS FERENC könyve az első olyan monográfia, amelyben a négy település magyar lakosai a múltjuk felé tekinthetnek, számba vehetik több mint ezeréves hagyományait, elhelyezhetik őseiket és önmagukat egy olyan világban, amely számukra sokszor idegen, és rajtuk kívülálló okok miatt irányíthatatlan, megfeythetetlen volt. A kötet négy szlovákiai (régén magyarországi) település személynévanyaga alapján hét korszakon keresztül (1896-tól 1999-ig) mutatja be azon névbéli változásokat, amelyeket kimondottan politikai tényezők határoztak meg és határoznak meg mind a mai napig. A vizsgálat időbeli kezdete szerencsés, a hivatalos állami anyakönyvezésre való áttérés éve (1896.).

Minden névtudománnyal foglalkozónak komoly gondot jelent a kutatópontok kiválasztása, hogy azok lefedjék névanyagukkal egy adott terület jellemzőit. Hasonlóságuk mellett az eltérésekkel reprezentálni tudják egy nagyobb, tágabb közösségre levonható megállapításokat, tükrözzék a névközösség valós „névi” életét. A 77. laptól kezdődően olvashatjuk e kutatópontok rövid jellemzését, s azok kiválasztásának elvi szempontjait. A két csallóközi magyar település és a két Zoboraljához tartozó falu etnikailag, történelmileg megfelelő mintavételi helyszínnek tekinthető. Az ezt megelőző 3. fejezet külön említést érdemel, mint olyan történelmi és szociolingvisztikai háttér, amely bemutatja, hogy egy közösség helyzete miként változott meg több ízben is anélkül, hogy lakhelyét elhagyta volna.

A dolgozat első két fejezete áttekinti a hazai névkutatás főbb állomásait, módszereit, idézi a jelentős és átfogó onomasztikai munkákat. Ugyanakkor fontos alapfogalmakat tisztáz azért, hogy a későbbi feldolgozás során indokolt legyen a terminus technicus-használat (így: *névváltozás*, *név-változtatás*, *névátírás*, *névviselés* stb.). Értelmezi a névtudomány eredményeiből kifejtett új fogalmakat, mint például az ÖRDÖG FERENC-féle onomatodialektológia, a transzliteráció szlovák–magyar gyakorlata, a jogi háttér hatása az onomasztikára; a kétnyelvűség fajtái és típusai stb. A hetedik fejezet „Az alkalmazott tipológia főbb alapvetései” címet viseli. Ebben kiemeli azokat a főbb névtani műveket, amelyek nélkül ma már nem dolgozhat a kutató. Többek között KNEZSA ISTVÁN hárompillérű esetrendszeréről, MOLLAY KÁROLY négy családnévi fősoportjáról, BENKŐ LORÁND történeti személynév-vizsgálati szempontjairól (a világi névadási indítékairól); KÁLMÁN BÉLA, FEHÉRTÓI KATALIN, B. GERGELY PIROSKA és mások jól átgondolt rendszerezéséről, családnév-tipológiájáról érdemes még említést tenni. A szerző végül is a voksot a 123. lapon teszi le, ahol HAJDÚ MIHÁLY akadémiai doktori disszertációjának tizennégy fő szempontját veszi át és veszi alapul.

A rendelkezésére álló összegyűjtött anyag és a kutatópontok speciális jellemzői miatt ezek nem mindegyikét érvényesíti azonos hangsúllyal, bár a feltárás és elemzés során ezeket követi. A tizennégy szempont közül elsősorban a tizedik, a névadás indítéka az, amelyen változtatnia kellett, hisz a szlovák családnevek rendszere több ponton eltér a magyarétól (l. SVOBODA, de főképp LALÍKOVA felosztását). Maga a szerző is felhívja a figyelmet az egyes szempontok keveredésének előfordulására, mint például a névadás indítékai és a jelentéstani szempontok esetében vagy a morfológia területén, ahol a szlovák és a magyar nyelv névadási szokásainak különbségei, a nyelvek morfológiai szerkezetbeli eltérő arányai (a szlávban kedvelt képzők, sőt azok halmozása) adják a további feldolgozási eltéréseket.

A „Társadalmi szempontok” című (8.5.) fejezetben eddig elhanyagolt területet érint a szerző. Idézem: „A régebbi állami anyakönyvekben az újszülöttek bejegyeztetését kutatópontjaimon a bejelentőnek a magyar és csehszlovák fennhatóság idején egyaránt aláírásával kellett megerősítenie. Erre az úgynevezett egyszerűsített anyakönyvek is külön rovatot tartalmaztak. A hatóság előtt megjelenő személy aláírásának megfigyelése ugyancsak számtalan, témánk szempontjából fontos következtetésekre ad lehetőséget.” Az autográf aláírások vizsgálata több kérdést vet föl, s egyben jól tükrözi mind a politikai változásokat, mind az egyének ehhez történő viszonyulását. A fejezet rengeteg példájával olyan szociolingvisztikai tanulságokkal szolgál, amelyekre érdemes a későbbi kutatások során odafigyelni. E rész összegzéséből idézem a szerző tárgyilagos megjegyzését: „a bemutatott jelenségek jól rávilágítanak arra a folyamatra, amelynek során az újonnan berendezkedő csehszlovák hatalom a magyar ajkú lakosság nevét is birtokba akarta venni, s ennek révén is igyekezett felgyorsítani az asszimilációt. A tények arra is ráirányítják a figyelmet, hogy a szlovák ajkú lakosság nevének sem volt más a sorsa az 1918 előtti magyar érában csakúgy, mint az 1938/39-ben Magyarországhoz visszacsatolt területek szlovákságának”.

A továbbiakban nem kívánok fejezetenként végigmenni az alaposan tárgyalt, példákkal bemutatott és indokolt szempontokon, csupán néhány, a szerző által leírt érdekesebb jelenségre hívom föl a figyelmet. Speciális névadási forma egyes szláv nyelvekben, így a szlovákban is a tagadószó előtag + elsősorban igei utótagú családneveké. (Magam is találkoztam Somogy megyei gyűjtésem alkalmával hasonlókkal, viselőik mind betelepült szlávok voltak, pl. *Nyebajsza*, *Nyehola* stb.) – A névélettani szempontok vizsgálatakor a szerző megállapításai korrektek. Így az, hogy anyakönyvezéskor nem mindig vették figyelembe a bejegyeztető etnikai hovatartozását, szándékát, nevének megváltoztathatatlanságát stb. S ahogy 1918 előtt és 1938–45 között a szlovák lakosságot érte ilyen irányú sérelem, most pedig az ott élő magyarságot. Ilyen a több helyen említett női nevek *-ová* képzővel való ellátása is. A jelenséget azért is érdemes tüzetesebben megvizsgálni, mert felvetődik az, hogy az *-ová* nőképző milyen zavarokat idézhet elő a magyar családnevek alapalakjában, s mennyire homályosítja el a magyar eredetet. Utal erre a könyv írója más jelenség kapcsán is, hisz több magyar név eredeti ortográfiája áldozatul esik az átírásnak, főleg a Zóboralján lévő Kiscétényben és Nagycétényben. Megzavarhatja a magyar vezetéknevek írását a szlovák ritmüstörvény is. Felvetődik a kérdés, vajon mely felépítésű neveinket érintheti az elkövetkezendő időszakban e szlovák nyelvi jelenség, s milyen mértékben várható ezen magyar nevek elszlovákosítása. (Érdemes lenne a későbbi kutatóknak a jelenséget vizsgálatra ajánlani.) A névgyakorlás vizsgálatakor felhívja a szerző a figyelmet több aprónak tűnő, de fontos jelenségre, mint a kétnyelvű terület anyakönyvezési bizonytalanságai; a bejelentő és a bejelentett (család, személy) személyiségében, hozzáállásában való eltérés; a térben és időben megközelítően azonos nagyságrendek összevetése; a faluközösség zártsága avagy nyitottsága stb.

A családnevek előzményszófajainak megoszlása szintén jól tükrözi a két nyelv eltérő sajátosságait. Míg a magyar nevek előzményének legtöbbször főnév, melléknév, igenév (csökkenő sorrendben), addig a szlovákban – ha kisebb arányban is – de előfordulnak az igeik és mondatsozók is, amelyek a szlovák névadásnak jellegzetes módját képviselik. – A szerző az alaktani fejezetben az összehasonlításon kívül érdekes nyelvtörténeti megfigyeléseket is tesz, s egyben megvilágítja a két

nyelv eltérő, valamint véletlen egyezésből adódó jelenségeit is (például azonos alakú családnevek mindkét nyelvben létrejöhetnek). – A kötet utolsó, nyolcadik fejezetében a szemantikailag és hangalakilag motiválatlan, illetve motivált nevek altípusaiban szintén érdekes példaanyagot emel ki a szerző, s az ehhez tartozó táblázatokból is kiderül, hogy mekkora a különbség például Balony és Nagycétény magyar/szlovák, azon belül metaforikus/metonimikus motivált névanyagában.

A könyv úttörő munka a gazdagnak mondható névtudományi szakirodalomban. Témája azért is jelentős, mert a Felvidéken élő, kisebbségi helyzetbe került magyarság névadásáról ezidáig senki nem jelentkezett ilyen adat- és gondolatgazdag monográfiával. Nemcsak a jelen állapotot mutatja be, hanem azokat a változásokat is, amelyek körülbelül egy évszázadnyi időszakban érték az ott élőket. Kiemelkedő azoknak a szociolingvisztikai szempontoknak a taglalása, amely a nevek „életének” külső motívumok hatására történt alakulását mutatják be. Adatait nagy pontossággal, differenciáltnan írja le, elemzi és sokoldalúan tárja föl. A már említett jelenség, hogy az állami anyakönyvekben található bejelentők nevét is külön fejezetben vizsgálja, teljesen új megközelítés, és egyben új elemzési lehetőségeket villant föl a névtudományban. A kutatópontok között Kiscétény és Nagycétény párhuzamba állítása, illetve a különbözőségek és egyezések vizsgálata külön színfoltja a dolgozatnak. Nemcsak a magyar, de a szláv névanyag is tetemes, így azok aprólékos elemzése méltán tarthat érdeklődésre számot mindkét nyelv kutatói körében.

A dolgozat szerkesztése világos, áttekinthető, jól tagolt, érdemes csupán a tartalomjegyzéket megnéznünk. A felhasznált irodalom hatalmas mennyiségű. Hiányolom viszont a kutatópontok bemutatásánál egy térkép elhelyezését, amely a vizsgált területen járatlan olvasót pár jelöléssel segítheti (például közeli nagyobb városok, anyakönyvezés helye stb.). A hiányt azért is érzem, mert a dolgozat minden fejezetét könnyen áttekinthető, precíz táblázatok, diagramok, grafikonok stb. színesítik, amelyek egyben segítik a megértést, az összehasonlítást. – Szólnom kell még az adattárról (l. a 465. laptól), amely hatalmas névanyagával olyan elemeket rögzít, amelyek bármikor kiemelhetők és hasznosíthatók más, hasonló témában dolgozó névtanos kutatóknak.

A magyar és szlovák névtudománynak jelentős állomása e kötet megjelenése. Haszonnal és eredménnyel forgathatja mindenki, akit érdekel a nevek sorsa. „A szerző a névanyagot földrajzi, etnikai, dialektológiai, társadalmi, vallási, etimológiai, névélettani, jelentéstani, szófajtani és morfológiai szempontból vizsgálja és rendszerezi.” – Sikerral.

FÜLÖP LÁSZLÓ